

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2016.002>

Ihor Sribnyak
(Київський університет імені
Бориса Грінченка-Київ, Україна)

Полонені старшини Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) восени 1920 р.: морально-психологічний стан та умови перебування

Słowa kluczowe: Tuchola; obóz jeniecki; jeńcy oficerowie; wyżywienie.

Keywords: Tuchola; camp; prisoner's officers; food.

Різні аспекти життєдіяльності полонених вояків Української Галицької Армії (УГА) в таборі Тухоля вже досить тривалий час перебувають у фокусі уваги низки дослідників, причому як польських¹, так і українських². Без сумніву позитивним явищем стала кооперація їх зусиль, що уможливило появу спільних публікацій істориків двох країн,

¹ О. Вішка, *Табір полонених вояків УГА в Тухолі*, «Сурмач» 1996, ч. 1–4 (126–130), с. 34–36; Z. Karpus, *Obóz jeńców Nr 7 w Tucholi (1914–1921)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1994, t. 34, s. 138–148; W. Rezmer, *Kronika Wołodymyra Ogonowskiego – źródło wiedzy o obozie jeńców Ukraińskiej Halickiej Armii w Tucholi w 1920 r.*, [w:] *Матеріали третього міжнародного конгресу україністів (Харків, 26–29 серпня 1996 р.)*. Історія, Харків 1996, с. 48–55.

² І. Срібняк, А. Купцов, *Освітянські гуртки полонених вояків-українців у польському таборі Тухоля в 1920–1921 рр. (за матеріалами ЦДАВО України)*, „Український історичний збірник” 2001, с. 235–249; іidem, *Табір полонених вояків УГА в Тухолі (1920–1923 рр.)*, „Пам'ять століть” 2003, № 2, с. 78–85.

в яких було акумульовано важливий фактологічний матеріал³. Завдяки цьому стало можливим відтворити дійсні обставини їх перебування у згаданому таборі та дійти до важливих узагальнень. Першорядне джерельне значення мали й опубліковані в Торуні (Польща) в рамках серії «*Obóz jeńców i internowanych na ziemiach polskich, 1914–1924*» три томи документів та дослідницьких матеріалів, які репрезентували польську та почасти українську візію досліджуваної проблеми та дозволили ввести до наукового обігу значну кількість документів з польських регіональних архівів⁴. До певної міри узагальнюючий характер мала найновіша розвідка автора цієї статті⁵.

Проте поставлена у статті проблема не знайшла ще докладного висвітлення в українській та польській історіографії з огляду на недостатнє залучення архівних джерел з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Між тим потреба комплексного вивчення всіх проявів життя та діяльності таборової громади полонених українців вимагає цілісної реконструкції їх «життєвого ландшафту» і зокрема обставин їх перебування в таборі напередодні звільнення більшості таборян. Цим власне й обумовлена актуальність статті, а її метою є об'єктивне відтворення морально-психологічного стану полонених старшин УГА в Тухолі та обставин їх перебування в таборі.

Перші транспорти з полоненими прибули до Тухолі в кінці травня 1920 р., так що вже за місяць у ньому перебувало 2135 полонених старшин та стрільців УГА. Через втечі частини старшин влітку-восени 1920 р. та звільнення окремих осіб за рішенням польської влади їх кількість неухильно зменшувалась. Невизначеність подальшої долі полонених об'єктивно посилювала нервозність в їх середовищі та примушувала шукати різних можливостей для залишення табору. На підтвердження цього слід навести спробу поручника Івана Бриляка укласти на початку вересня 1920 р. «Виказ (список) старшин, що зго-

³ О. Вішка, З. Карпус, І. Срібняк. *Останній шлях УГА: обставини перебування та культурно-просвітницька діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) у 1920–1922 рр.*, Київ–Торунь 1999; О. Вішка, І. Срібняк, Тухоля. *Знахідка у Варшавській бібліотеці: Список полонених старшин УГА в таборі Тухоля (1920–1922)*, „Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Історія»” 2015, вип. 4 (127), с. 56–74.

⁴ *Tuchola. Obóz jeńców i internowanych 1914–1923*, t. 1, cz.1, oprac. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1997; t. 1, cz. 2: *Choroby zakaźne i walka z nimi 1920–1922*, Toruń 1998; cz. 3: *Warunki życia jeńców i internowanych*, Toruń 2007.

⁵ І. Срібняк, *Енциклопедія полону: українська Tuchola*, кн. 1, Київ–Париж 2016.

лосились до армії от[амана] Петлюри» від 4 вересня 1920 р., до якого вписались 13 старшин УГА (двоє сотників, троє поручників, шість четарів, двоє хорунжих)⁶. Щоправда, пізніше двоє старшин відмовились підтвердити своє рішення, що було обумовлено розслідуванням цієї справи загальнотаборовою «Радою старшин» (виборний орган самоуправління полонених).

Стосовно тих старшин, які були вписані до списку «зголошуючихся до петлюрівської армії», «Рада» заявила про їх осуд, а сам їх вчинок кваліфікувала як «нетовариський поступок», тим більше, що «без офіційного повідомлення про впис зі сторони польської влади ніхто зі сторони старшин не повинен сам вписуватись». Питання ж щодо «наложення кари за зламання товариської дисципліни» «Рада» передавала зборам старшин (кожного бараку), які мали обговорити лист поручника І. Брилька (його текст віднайти не вдалось) та виробити свою власну позицію в цій справі.

Щодо ж ініціатора, то 3 вересня 1920 р. «Рада» оголосила бойкот І. Брильку («за зломання товариської солідарности»), водночас вона вважала не доцільним вступати з ним у публічну дискусію та пропонувала піддати його вчинок «під осуд всіх старшин»⁷. Ще за кілька днів – 7 вересня 1920 р. – «Рада» звернулась до комендантів старшинських бараків (№ 7, 8, 11, 12) з окремою ухвалою, в якій нагадувала про накладений на поручника І. Брилька бойкот та просила провести загальні старшинські збори для визначення позиції всіх полонених старшин УГА в цій справі.

На виконання цього доручення «Ради» у всіх чотирьох старшинських бараках впродовж наступного тижня були проведені загальні збори, які більшістю голосів ухвалили рішення і запропонували всім старшинам, які зголосились до поручника Брилька для переходу на службу до Армії УНР, протягом трьох днів «письменно відкликати своє зголошення» перед польською комендатурою через українську команду, мотивуючи це тим, що вони «не знали, що це є приватний вербунок, а думали, що мало місце офіційне повідомлення польської Кмди (коменди – *авт.*)». У тому випадку, якщо ці старшини відмовляться відкликати свої оголошення, вони «будуть уважані за таких, що ломлять товариську дисципліну»⁸. Крім того, старшини вирішили продовжити

⁶ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

⁷ Ibidem, спр. 3, арк. 4, 112.

⁸ Ibidem, арк. 51; див. також: арк. 84.

бойкот поручника І. Бриляка, а також розглянути можливість відселення підписантів до окремого бараку табору.

Але вже за кілька днів ця справа перестала цікавити широкий загал таборян (тим більше, що далі укладання такого списку справа не пішла). Їхня увага опинилась прикута до висловлювань одного зі старших офіцерів УГА – отамана В. Льобковіца, який в першій половині вересня готувався до втечі з табору, зібрав усе необхідне для своєї майбутньої подорожі у напрямку польсько-німецького кордону – бракувало тільки спеціальних ножиців для перерізування дроту. 13 вересня увечері він вирішив залишити табір та попросив сотника (ротмістра) С. Табору принести йому їх, який знав місце їх зберігання. Однак невдовзі з'ясувалось, що ножиці забрав собі хорунжий Лисяк (правильно М. Лисюк) до шпиталю, ніяк не пояснивши причин цього.

Як йшлося в «Протоколі, підписаним поручником І. Хичієм в присутності сотників М. Луцького, М. Пенчака та свідка отамана А. Ерле» від 14 вересня 1920 р., ця ситуація «впровадила от[амана] Льобковіца в фурію», він почав кричати: «три рази вже мене випровадили в поле і опісля полишили, два рази я нічого не говорив, тепер однак вже не стає мені терпцю». Очевидно йшлося про те, що це була вже третя спроба його втечі, яка не могла відбутись через необов'язковість хорунжого М. Лисюка. У В. Льобковіца явно здали нерви, бо він почав кричати «сильно піднесеним голосом, не пануючи над собою такі слова як Schufften (негідники – *авт.*), Scheisskerle (гівнюки – *авт.*) і т.п.», напевно на адресу тих, хто не дотримав свого слова при плануванні ним втечі⁹ (тут і далі В. Льобковіц висловлювався, а потім і писав пояснення виключно німецькою мовою).

Далі отаман В. Льобковіц «почав свої лайки кидати на загал старшинства У.Г.А., говорячи, що при такій армії годі йому служити, що він волить вже Поляків, бо знає, що вони є отверті вороги його, що Українці знали використати його, коли ходило о рятоване української армії, але тепер навіть не стараються допомогти йому до утечі, що при українській армії має більше значіння хорунжий ніж булавний старшина, і що йому супроти сего не лишається нічого як хіба йти до польської команди табору та просити о своє звільнення на тій основі, що він дасть слово чести не боротись ніколи більше з Польщею, а по тім звільненню вступити до Чехо-Словацької армії»¹⁰.

⁹ Ibidem, спр. 6, арк. 196.

¹⁰ Ibidem.

Весь цей час отаман В. Лобковіц був «в стані надзвичайно подразнення, не панував над собою, бігав по кімнаті і кричав сильно піднесеним голосом». Зауваження четаря І. Малка, що в такий спосіб він зайшов «трохи задалеко» викликали у В. Лобковіца «ще більший шал», він голосно запропонував останньому не втручатись у чужі справи¹¹. У відповідь четар І. Малко заявив, що той «сам собі винен в тім, що не дістав ножиць, бо повинен був о них скоріше подбати»¹², причинившись в такий спосіб, хоч і опосередковано, до доведення Лобковіца до такого психічного стану.

Сотник С. Табора, який на прохання отамана А. Ерле намагався віднайти ножиці, у своїх свідченнях наводив такі слова В. Лобковіца: «То не є жодне військо (йдеться про УГА – авт.), то банда, самі лайдаки, з виїмками. Кругом шпіки, всюди підслухують, не можна нікому вірити. Дають слово і не додержують його, а такі люди є у мене лайдаки». С. Табора вважав, що слова Лобковіца «про банду» стосувались не тільки тих старшин, які збирались з ним утікати, а потім недотримали свого слова, але й «загалу старшинства У.Г.А.».

У рапорті судді поручника д-ра І. Хичія від 15 вересня 1920 р. наведені й інші висловлювання отамана В. Лобковіца, які були висловлені ним у стані крайнього нервового збудження в присутності групи старшин УГА: «Використали мою працю, мої здібності, а коли їм вже не був потрібний, заплатили мені невдячністю», і далі – «коли ходило про рятування Української Галицької Армії, тоді знали використати мої сили, а тепер, де ходить о поміч в утечі, то якийсь хорунжий стоїть вище від мене»¹³. Свідками таких висловлювань стали вже згадувані отаман А. Ерле, сотник С. Табора, четар І. Малко і поручник М. Климо.

Цей випадок спонукав генерала М. Тарнавського звернутись з окремим листом (від 15 вересня 1920 р.) до усього «Старшинського Корпусу Полонених в Тухолі», в якому він, з огляду на пізніші щирі вибачення отамана В. Лобковіца, а також враховуючи ту обставину, що він знаходився «в тій хвилі в степені найвищого поденервовання, до якого довело його крайнє огірчення», вважав цю справу за залагоджену. Разом з тим М. Тарнавський, «не хочучи [...] осуджувати справи такої ваги особисто», пропонував винести її на обговорення усіма старшинами УГА, які мали визначити, чи уважати вибачення отамана Лобковіца «за достаточні та вистарчаючі». При цьому прикладалась

¹¹ Ibidem, арк. 196зв.

¹² Ibidem, арк. 197зв.

¹³ Ibidem, арк. 189зв.–190.

його заява та пояснення (німецькою мовою), в якій В. Льобковіц, знов таки «ясно і отверто просить о прощення». Тарнавський пропонував старшинам кожного бараку скликати загальні збори та ухвалити відповідні рішення шляхом голосування¹⁴.

За кілька днів після цього старшинські збори бараків полонених старшин УГА ухвалили рішення про те, що заява та вибачення В. Льобковіца є «достатніми» для того, аби зняти з нього всі звинувачення за цим епізодом. Закінчилась ця «історія» тим, що В. Льобковіц щасливо втік з табору 7 жовтня 1920 р., але в архівних документах не віднайдено жодної інформації про те, за яких обставин це відбулось. Можна лише припустити, що готував і здійснював втечу В. Льобковіц вже напевно самостійно, не покладаючись на допомогу інших таборян¹⁵.

Даючи загальну оцінку морально-психологічному клімату в середовищі полонених старшин УГА в Тухолі необхідно відзначити, що проведені за дротами довгі місяці ізоляції вплинули на декого з таборян цілком деморалізуюче. У матеріалах слідчих справ старшинських судів честі – розслідування фактів крадіжок грошей, закиди тим старшинам, які працювали в польській комендатурі, отримуючи за це додаткову платню та маючи поліпшене харчування – з боку окремих старшин, які не мали таких преференцій і вважали такий стан речей несправедливим; особисті образи один одного («я з дураком не говорю»), окреслення поручником В. Огоновським старшин зі складу 2-го полку «смаркачами», звинувачення у тому, що окремі старшини є донощиками польської комендатури (так, зокрема, висловився четар М. Чучман про поручника Л. Цехівського), неповернення грошей (які, зокрема, були передані четарем Д. Боберським сотнику А. Корнові для виміни на польські марки), образа фізично (удар в обличчя) та ін.¹⁶

Часом сварки виникали на порожньому місці – коли старшина, який перебував на верхньому ярусі ліжок, прибирався на своєму місці, внаслідок чого пил з матрацу сипався на ліжко іншого старшини, який в цей час лежачи пив каву. Небажання першого (хорунжого Ореста Ямінського) припинити прибирання з одного боку, та неготовність другого (четаря Богдана Мельницького) підвестись та випити каву

¹⁴ Ibidem, арк. 192.

¹⁵ Видається цікавим коротко простежити його подальшу долю, бо ще у 1919 р. В. Льобковіца було завербовано більшовиками. Після втечі з табору він опинився у таборі Ліберець (ЧСР), а в 1921 р. виїхав до радянської України. Працював у Москві на різних посадах, у 1936 р. навіть отримав звання комбрига РСЧА, але вже у лютому 1938 р. – розстріляний.

¹⁶ Ibidem, арк. 1–225.

в іншому місці призвели до того, що хорунжий отримав «по карку» (версія Б. Мельницького) або «удар в обличчя» (версія О. Ямінського).

Подальше з'ясування стосунків призвело до того, що Б. Мельницький брутально висловився про нещодавно померлу мати О. Ямінського, а апелювання останнього до суду честі викликало глузування Б. Мельницького, який заявив про свою готовність піти «під 10 судів». Закінчилась справа тим, що Б. Мельницький відмовився дати сатисфакцію О. Ямінському на тій підставі, що останній залишив без реагування випадок, коли раніше поручник І. Левкун завдав йому образи фізично¹⁷. Парадоксально, але тут же міститься документ, в якому за підписами свідків йдеться про згоду фігурантів цієї справи «полагодити [її] полюбовним способом»¹⁸.

Слід відзначити, що процедура опитування фігурантів конфліктів та їх свідків відбувалась за відсутності достатньої кількості фахових спеціалістів з військового карного права, а самі суди честі не мали жодної правно-дисциплінарної влади щодо полонених. Інколи таборяни не могли навіть правильно організувати вибори до суду честі, про що йшлося в одному з випусків таборового часопису, коли «абсолютна більшість (старшин – *авт.*) осмішила себе незнанням правильника поступування» під час виборів членів Суду честі. Справа в тім, що мешканці 7-го бараку 117 голосами обрали аж 127 кандидатів до «виділу» Суду честі, з огляду на що він не був створений¹⁹.

Однією з найважливіших життєвих потреб полонених було забезпечення собі прийняттого харчування, чим зокрема займалась спеціально створена ще влітку 1920 р. «Харчова комісія», якій передавались кошти, що вносились щомісячно усіма полоненими у розмірі 10 м.п. Всі вони витрачались на закупівлю цілої групи продуктів, зокрема солонини, ячмінної кави, оцту, сахарину, солі, цикорію, ярини; а також на оплату роботи кухаря. У вересні-жовтні 1920 р. на ці потреби комісією було витрачено 3414 м.п.²⁰

У звіті «Харчової комісії» також констатувалося, що «від 30-ох днів замість м'яса одержується по 500 г[рамів] капусти. Замість омасти (топленого сала – *авт.*) – маргарину, деколи лише солонину. На снідання і вечеру є видавана мука і маргарина в такій малій кількості, що на

¹⁷ Ibidem, арк. 40–42.

¹⁸ Ibidem, арк. 43.

¹⁹ Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 10 грудня, ч. 3, с. 5–6.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 3, арк. 59зв; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України, м. Львів), ф. 309, оп. 1, спр. 1679, арк. 231зв.

снідання треба купувати каву, а з пібраних (отриманих – *авт.*) рацій на снідання та вечеру робити звичайну вечеру»²¹. Такий стан справ з харчуванням полонених дає всі підстави стверджувати, що їх звичайні денні пайки з таборової кухні були настільки малими, що не покривали всіх потреб людського організму.

На кінець жовтня 1920 р. полонені УГА в Тухолі скупчено мешкали у шести бараках (№ 4, 6, 7, 8, 11, 12). У перших двох бараках були розміщені стрільці (152 стрільців і 4 старшини та 62 стрільці УГА, а також п'ять наддніпрянців, які прибули з італійського полону, та ще троє осіб, приділених до цього табору рішенням польської влади). За своєю конфесійною приналежністю стрільці УГА у переважній більшості (201 особа) належали до Української Греко-католицької Церкви (УГКЦ), решта (загалом 17 чол.) представляли інші релігійні конфесії²².

Полонені старшини УГА мешкали в решті бараків, в яких станом на 29–30 жовтня 1920 р. перебувало: № 7 (79 старшин, у т.ч. один зі складу Армії УНР), № 8 (98 осіб, у т.ч. 83 старшини та 15 підхорунжих), № 11 (80 старшин, у т.ч. один підхорунжий), № 12 (88 старшин, у т.ч. 14 підхорунжих)²³. У своїй переважній більшості старшини належали до УГКЦ і лише кілька осіб – до інших конфесій (11 православних, 5 римо-католиків, 4 євреї).

Наближення зими значно погіршило побутові умови полонених старшин у Тухолі. Бараки не опалювалися, хоча мороз у них сягав мінус п'яти градусів. Полонені самі побудували печі, проте через брак дров і вугілля та відсутність багатьох шибок у віконцях бараків, вони практично не обігрівали приміщення. До того ж багато старшин не мали коців і білизни, які раніше були відібрані польською комендатурою²⁴. Все це у сукупності призвело до того, що станом на 28 жовтня 1920 р. у таборовому шпиталі перебувало 157 галичан (у т.ч. 43 старшини), які хворіли на неінфекційні хвороби²⁵.

Становище полонених додатково ускладнювалося тим, що 3 листопада 1920 р. у таборі з невідомих причин трапилася пожежа, яка

²¹ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 1679, арк. 231зв; ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 13, арк. 26.

²² ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 1, арк. 1–2зв.

²³ *Ibidem*, арк. 3–6.

²⁴ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 1101, арк. 3–4.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 1, арк. 7а–7б, 78. Також у шпиталі утримувались невстановлена кількість хворих на венеричні хвороби. Див.: ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 6, арк. 175, 176.

знищила бараки вартової команди табору. Внаслідок цього три бараки було звільнено від полонених і всіх їх було розміщено двох бараках (200 чол. у кожному)²⁶. Щоправда вже за короткий час (до 11 листопада) ситуація з розміщенням полонених була вноормована: їх було розміщено у чотирьох бараках, зокрема у шостому (56 старшин), сьомому (143), восьмому (137), дев'ятому (56). Таким чином на цей час у таборі перебувало 392 полонених старшин УГА²⁷.

Дошкуляли полоненим й окремі розпорядження польської комендатури, зокрема зобов'язання таборян гасити світло о восьмій годині вечора, хоча раніше це необхідно було робити лише о десятій. Така «ініціатива» комендатури призвела до того, що в один з днів вартові побили сім шибок у бараках, де горіло світло²⁸.

Погіршення умов перебування полонених вояків УГА в Тухолі восени 1920 р. почало непокоїти й польську владу, тим більше, що ситуація в таборі не була таємницею для української громадськості, а інформація про це час від часу виплескувалась на сторінки українських галицьких видань. Тому 17 листопада комендант табору полковник К. Л. Ягода своїм листом на ім'я голови «Ради старшин» сотника Луцького дозволив полоненим старшинам УГА одноразовий трьохгодинний (15.00–18.00) вихід за межі табору групами або поодиноці (але загалом не більше ніж 15 осіб і у супроводі польського вояка без зброї) з ціллю закупівлі необхідних таборянам речей та продуктів²⁹.

У тому випадку, якщо би полонені скористались цим аби втекти з табору, видавання перепусток з табору було би скасоване³⁰. Але і без втеч польська комендатура вже за тиждень відкликала свій дозвіл на вихід з табору, причиною чого став, як йшлося у таборовому часопису, «гарячий «патріотичний» темперамент деяких прохолоджуючихся»³¹. Можна лише припустити, що під час перебування поза табором хтось з полонених старшин дозволив собі необережні висловлювання про Польську державу або її представників у Тухолі.

Крім того, як повідомляв «Табор», 21 листопада до таборової кухні вперше за останні 9 тижнів надійшло м'ясо. Такі полегшення режиму,

²⁶ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 1101, арк. 5.

²⁷ Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 11 листопада, ч. 1, с. 4.

²⁸ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 1101, арк. 3–4.

²⁹ *Tuchola. Obóz jeńców i internowanych 1914–1923*, t. 1, cz. 1, oprac. Z. Karpius, W. Rezmer, Toruń 1997, с. 18–19. Див. також: ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 5, арк. 9.

³⁰ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 5, арк. 9.

³¹ Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 10 грудня, ч. 3, с. 5.

значною мірою, посилили сподівання полонених старшин на швидке звільнення, причому за спостереженнями редакції таборового часопису – «тяга до світа окутала деяких навіть старших наших співгромадян», які активно взялися за «миття, голення, стриження-чесання – аж кипіло в так тісних стінах тухольських бараків»³².

Починаючи з 22 листопада 1920 р. у таборі розпочала свою роботу спеціальна комісія, яка мала вирішити питання про подальше утримання в таборі полонених стрільців УГА. 26 листопада 1920 р. польська комендатура запропонувала полоненим старшинам УГА зголошуватися з проханнями про звільнення з табору, «що і спішно наша громада сповнила більшою кількістю подань». Одночасно комендатура «просила нас (полонених старшин – авт.), щоб ми не кричали в нашій пресі про кривди, бо польська держава старається о все найлучше для нас і має лиш наше добро на оці». Редколегія таборової газети радила за «це послідне [...] платити «хлібом за хліб»»³³. У цій ситуації загальнотаборове представництво старшин УГА «Рада» мало переглянути свою принципову позицію в справі звільнення старшин з табору, яка полягала у тому, що таборяни «не можуть особисто робити жодних заходів у справі свого звільнення». «Рада» змінила свої «попередні ухвали в тій справі і полишила старшинам вільну руку»³⁴.

Уже через кілька днів евіденційний апарат комендатури табору розпочав прийом заяв старшин УГА про їх звільнення з полону. І хоча таборова адміністрація часто зволікала з розглядом цих заяв³⁵, чисельність мешканців табору неухильно зменшувалася. До цього польську владу підштовхувала незадовільна епідеміологічна ситуація в таборі і, зокрема, пошесть тифу, що лютувала серед полонених червоноармійців, які також перебували у цьому таборі. Згідно до інформації, поданій у таборовому часопису, у листопаді 1920 р. щоденно вмирало 13–14 осіб з числа полонених червоноармійців, головною причиною чого було «брак біля, накриття, і відповідних средств лікарських»³⁶. Не покращилась ситуація й в грудні, коли на тиф у таборі хворіло 2830 полонених червоноармійців³⁷.

³² Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 21 листопада, ч. 2, с. 7.

³³ Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 10 грудня, ч. 3, с. 5.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 3, арк. 63.

³⁵ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 1101, арк. 5.

³⁶ Смертність більшовицьких полонених, «Табор», Тухоля, 1920, 21 листопада, ч. 2, с. 7.

³⁷ Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 10 грудня, ч. 3, с. 6.

У кінці листопада 1920 р. окремі випадки захворювань мали місце і в середовищі старшинства УГА, зокрема, у цей час було госпіталізовано поручника Р. Купчинського і четаря О. Раставецького (у останнього спочатку діагностували тиф, а потім – запалення нирок)³⁸, а впродовж грудня ц.р. тифом перехворіло ще 10 військовиків УГА. Все це спонукало польську владу активніше використовувати таборян для різних робіт у складі робітничих команд, перевести у листопаді 1920 р. 250 стрільців до Вадовиць, надати відпустки частині полонених, так що на кінець грудня 1920 р. у таборі залишилося лише 200 українців³⁹. Фактично у таборі залишилися тільки ті полонені, на повернення яких додому не давала згоди з політичних мотивів місцева польська адміністрація відповідних повітів, а також старшини, які походили з Буковини, оскільки румунська влада не погоджувалася на їх повернення до рідних осель.

Попри значне зменшення мешканців табору умови їх перебування та стан харчування не покращувались. Комендатура табору намагалась зменшити видатки на утримання полонених і 10 грудня з метою оптимізації об'єднала стрілецьку та старшинську кухні. Аби забезпечити належне харчування таборян, «Харчова комісія» оплачувала роботу шістьох кухарів, а також використала 6491 м.п. для урізноманітнення раціону полонених (головним чином для придбання м'яса)⁴⁰. Завдяки цьому полонені були забезпечені святковим частуванням на Різдвяні свята – тоді персонал кантини влаштував для всіх святочну вечерю, а ранком наступного дня всі мешканці українських бараків пішли до церкви, де відбулася служба Божа, під час якої хор полонених старшин відспівав літургійні тексти та коляди.

Як йшлося у звіті «Харчової комісії» за період від 15 грудня 1920 р. до 17 лютого 1921 р., у січні також були витрачені більші суми для влаштування свят, але зі зменшенням кількості полонених до каси «Харчової комісії» надходили все менші суми «на поправу харчування». З 1 лютого м'ясо видавалася комендатурою лише один раз на декаду, а «з часом перестали видавали шоколяду, рацію хліба зменшили з 700 на 500 згл[ядно] 600 д[ека]г[рам], а від 1/II.1921 на 300 дг». «Харчова комісія» мала й інші проблеми, зокрема хліб випікався «зі стухлої

³⁸ Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 11 листопада, ч. 1, с. 4; Хроніка, «Табор», Тухоля, 1920, 10 грудня, ч. 3, с. 4.

³⁹ Z. Karpus, op. cit., с.140.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 3522, оп. 1, спр. 13, арк. 18.

муки та необбираної бульби, майже завжди не до ужитку і спричиняє часті захворювання на жолудок»⁴¹.

Наведені цифри дозволяють стверджувати, що харчування полонених було скудним і не завжди якісним і тільки завдяки заходам «Харчової комісії» вдавалось дещо поліпшити їх раціон, а також урізноманітнити отримувані ними продукти та страви в дні релігійних свят. Крім того, на допомогу полоненим (принаймні тим, хто мав гроші) приходила таборова кантина (буфет) «Рідна Корчма», в якій, крім можливості придбання за помірними цінами продуктів харчування, можна було затишно провести частину свого знудженого довгим сидінням у таборі часу.

Не всі полонені були готові стоїчно витримувати всі труднощі таборового життя, частина з них шукала будь-яку можливість або втекти з нього, або офіційно звільнитися. Щоправда, останнє було радше виключенням, бо загальнотаборове представництво полонених «Рада старшин» дотримувалось тієї позиції, що треба звільняти всіх або нікого з таборян. Таборова ізоляція та повсякчасна скрута, невизначеність подальшої долі таборян, зрозуміло, впливали на їх свідомість, вносячи в нього зайві елементи напруги та нервозності й часом породжували в їх середовищі міжособистісні конфлікти, які, як правило, ставали предметом розгляду старшинських судів честі.

Проте всі ці проблеми відходили для полонених на другий план, бо визначальним для них стало очікування звільнення з табору та повернення додому після того, як польська комендатура запропонувала зголошуватись в індивідуальному порядку з відповідними клопотаннями. Після цього кількість старшин УГА у таборі невпинно зменшувалась і життя табору поступово завмирало. Але і в цих умовах кілька десятків таборян продовжували залишатись єдиною громадою, спаяною своєю відданістю національній справі.

Streszczenie

Jeńcy – oficerowie Ukraińskiej Armii Halickiej w obozie jenieckim w Tucholi jesienią 1920 r.: stan moralno-psychiczny oraz warunki pobytu

W artykule podjęto próbę zrekonstruowania stanu moralno-psychicznego oraz niektórych aspektów życiowych jeńców – oficerów Ukraińskiej Armii Halickiej prze-

⁴¹ Ibidem, арк. 18–18в.

trzymywanych w obozie jenieckim w Tucholi. Wyjaśniono rolę „komisji żywnościowej” jeńców, dzięki której został powiększony przydział racji żywnościowych, a także uwzględniono jakość pożywienia w dni świąt religijnych. Jednak obozowa izolacja, codzienne trudności, niepewny dalszy los i inne czynniki wpływały na stan psychiczny jeńców, powodując napięcie nerwowe i przyczyniając się do powstawania konfliktów. Spory wewnętrzne były przedmiotem rozstrzygnięć oficerskich sądów honorowych.

Summary

UHA officers – prisoners in Tuchola (Poland) in autumn 1920. Their moral-psychological state and stay conditions

The article attempted reconstruction morale of prisoners in Tuchola UHA officers and certain conditions of their stay in the camp. The role of „Food Commission” captive chief of which was due to improved diet and diversified obtained prisoner dishes on religious holidays. But Camp isolation and the daily hardship, uncertainty the fate prisoner certainly influenced their minds, making it unnecessary elements of tension and nervousness, and sometimes gave rise to their environment, interpersonal conflicts, which usually become the subject of petty courts of honor.

Bibliografia

- Вішка О., *Табір полонених вояків УГА в Тухолі*, „Сурмач” 1996, ч. 1–4 (126–130), с. 34–36.
- Вішка О., Карпус З., Срібняк І., *Останній шлях УГА: обставини перебування та культурно-просвітницька діяльність полонених старшин Української Галицької Армії в таборі Тухоля (Польща) у 1920–1922 рр.*, Київ–Торунь 1999.
- Вішка О., Срібняк І., *Тухоля. Знахідка у Варшавській бібліотеці: Список полонених старшин УГА в таборі Тухоля (1920–1922)*, „Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Історія»” 2015, вип.4 (127), с. 56–74.
- Срібняк І., Купцов А., *Освітнянські гуртки полонених вояків-українців у польському таборі Тухоля в 1920–1921 рр. (за матеріалами ЦДАВО України)*, „Український історичний збірник” 2001, с. 235–249.
- Срібняк І., Купцов А., *Табір полонених вояків УГА в Тухолі (1920–1923 рр.)*, „Пам’ять століть” 2003, № 2, с. 78–85.
- Срібняк І., *Енциклопедія полону: українська Tuchola*, кн.1, Київ–Париж 2016.

- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3522, оп. 1, спр. 1, 3, 5, 6, 13.
- Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів), ф. 309, оп. 1, спр. 1101, 1679.
- Хроніка, «Табір», 1920, Тухоля, 10 грудня, ч. 1, 2, 3,
- Karpus Z., *Obóz jeńców Nr 7 w Tucholi (1914–1921)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1994, t. 34, s. 138–148.
- Rezmer W., *Kronika Wołodymyra Ogonowskiego – źródło wiedzy o obozie jeńców Ukrainńskiej Halickiej Armii w Tucholi w 1920 r.*, [w:] *Матеріали третього міжнародного конгресу українців (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). Історія*, Харків 1996, с. 48–55.
- Tuchola. Obóz jeńców i internowanych 1914–1923*, t. 1, cz. 1, oprac. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1997; t. 1, cz. 2: *Choroby zakaźne i walka z nimi 1920–1922*, Toruń 1998; cz. 3: *Warunki życia jeńców i internowanych*, Toruń 2007.